

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

ΒΑΣΩ ΣΕΙΡΗΝΙΔΟΥ, Οἱ ἱστορικοὶ στή φύση: μιά εἰσαγωγή στήν περιβαλλοντική ἱστορία ☞ *ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΣΕ ΦΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ*: Β. ΤΣΑΚΙΡΗΣ, Ἡ ἐκκλησιαστική πολιτική τῆς Βενετίας στόν Μοριά ~ Μ. Ν. ΜΙΧΑΗΛ, Τά προνόμια τῶν Ἀρχιεπισκόπων Κύπρου ~ Κ. Χ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ, Τό κενό ἐξουσίας στό πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων ☞ Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Φίλοι τοῦ λαοῦ ἢ ἐχθροὶ τοῦ ἔθνους; ☞ Δ. Γ. ΙΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ, Δίκτυα κοινοτικῆς διοίκησης: τά Μαστιχοχώρια τῆς Χίου ☞ ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΦΕΝΕΡΛΗ, Τό πρόβλημα τοῦ νεροῦ στήν Ἑρμούπολη ☞ Δ. ΔΕΔΕΣ, Χριστός καί Μωαμέτης κατά τόν Ἰωάννη Ἑρμητιανό ☞ ΜΕΡΟΠΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ, Τά γεγονότα τῆς Πόλης τοῦ Σεπτέμβρη 1955 ☞ ΜΝΗΜΗ ΡΕΝΑΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Ἰωάννα Πετροπούλου ☞ ΧΡΟΝΙΚΟ: Βέρα Μουταφτσίεβα ~ Ἡ τύχη τῶν ἐβραϊκῶν περιουσιῶν ~ Ἔθνος καί τάξη στά Βαλκάνια ~ Μουσική καί Μοντερνισμός ☞ ΠΑΡΑ-ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ: Σ. Ι. Ἀσδραχάς, Ν. Σεβαστάκης ☞ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Εἰρήνη Ριζάκη, Π. Κ. Ἰωάννου, Δ. Δημητρόπουλος, Γ. Κουμπουρλής, Α. Λυμπεράτος

51

Οί όχυρώσεις του Άλῆ πασά

Γ. ΣΜΥΡΗΣ, *Τό δίκτυο όχυρώσεων στό πασαλίκι Ίωαννίνων (1788-1822). Ίστορική - πολιτική - οικονομική και χωροταξική θεώρηση*, Ίωάννινα, "Ίδρυμα Μελετών Ίονίου και Άδριατικού Χώρου, 2004 (8ο, 361 σ.)

Ο Άλῆ πασάς των Ίωαννίνων εἶναι ἓνα πρόσωπο πού βρέθηκε στό επίκεντρο τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀλλά και μιᾶς μυθολογίας πού γεννήθηκε και γιγαντώθηκε στίς παρυφές τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας, μέ ἀποτέλεσμα νά καταστεί ἓνα διαβόητο πρόσωπο, πολύ ἔνωρις, ἤδη στά χρόνια τῆς ἀκμῆς του. Ήθρωπαϊκή ταξιδιωτική φιλολογία, ἀλλά και ἡ λογοτεχνία, παρουσιάζοντας τόν Άλῆ πασά συνήθως ὡς αἰμοδιψή βάνανσο Όθωμανό, κάποτε ὁμως και ὡς φωτισμένο ἡγέτη, συντέλεσαν στόν θρύλο του, πού διογκώθηκε μέ τή θανάτωσή του στό Νησί τῆς Λίμνης των Ίωαννίνων τόν Ίανουάριο τοῦ 1822. Ἡ ὀγκώδης βιβλιογραφία, ἡ ὁποία συγκεντρώθηκε στό πέρασμα των δύο σχεδόν αἰώνων πού μεσολάβησαν, ἐπέτρεψε νά ἀναδειχθῶν σημαντικές ὄψεις τῆς παρουσίας του στήν περιοχή, ἔφερε στό φῶς ἓνα σημαντικό πλοῦτο τεκμηριωτικοῦ ὕλικου σχετικά μέ τόν ἴδιο και τά μέλη τῆς οἰκογένειάς του, πού συνδέονται ἄμεσα μέ τίς μεγάλες ἀνακατατάξεις πού συνέβησαν στόν ἑλληνικό χῶρο κατά τόν ὄψιμο 18ο και πρῶμο 19ο αἰῶνα. Παράλληλα ὁμως ἡ ἀγλή τοῦ μυθικοῦ στοιχείου, πού συχνά ἐπικάθησε σέ πλευρές τοῦ βίου, τῆς προσωπικότητάς και τῆς δράσης του, ἄφησε κατά κάποιο τρόπο στό περιθῶριο τῆς ἔρευνας πολύ ἐνδιαφέρουσες παραμέτρους τῆς πολιτείας του.

Ο ἀρχιτέκτονας Γ. Σμύρης, σέ μία πρόσφατη μελέτη του –πού ὑποστηρίχθηκε ὡς διδακτορική διατριβή και ἐκδόθηκε στό Γιάννενα, τό 2004, ἀπό τό "Ίδρυμα Μελετών Ίονίου και Άδριατικού Χώρου– καταπάνεται μέ ἓνα ἀπό τά «παραμελημένα»

αὐτά θέματα: τό δίκτυο των ὀχυρώσεων πού συνέστησε σταδιακά ὁ Άλῆ πασάς, στά σαράντα περίπου χρόνια πού διατήρησε τήν ἐξουσία στό πασαλίκι των Ίωαννίνων (1788-1822). Τό βιβλίο ἀρθρώνεται σέ τέσσερα μέρη. Τά δύο πρῶτα μέρη περιέχουν ἓνα γεωγραφικό και ἱστορικό περίγραμμα τῆς ἐποχῆς και τοῦ χῶρου πού ἀναπτύχθηκαν τά ὀχυρά και ἓνα τεχνικό σημεῖωμα πού ἀφορᾷ τήν ἐξέλιξη τῆς ὀχυρωτικῆς, τίς διαφοροποιήσεις και τίς ἀλλαγές πού σήμανε στήν ὀχυρωματική τεχνική ἡ ἐμφάνιση των πυροβόλων (σ. 19-48 και 49-56). Στό τρίτο και κυριότερο μέρος ἐντοπίζονται και περιγράφονται 31 ὀχυρά, πού βρίσκονται στή σημερινή ἑλληνική Ήπειρο και στή Νότιο Άλβανία (σ. 57-208). Γιά κάθε ἓνα ἀπό αὐτά παρέχεται μιᾶ δέσμη πληροφοριακοῦ και τεκμηριωτικοῦ ὕλικου πού ἀφορᾷ τήν ἱστορία τοῦ ὀχυροῦ, τή θέση του, τήν ἐνταξή του στόν περιβάλλοντα χῶρο, τήν ἀρχιτεκτονική του διαμόρφωση και τόν συσχετισμό του μέ τίς ὀχυρωματικές κατακτήσεις τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ἐπισημαίνονται και οἱ ἐργασίες πού πραγματοποιήθηκαν στό χρόνια τοῦ Άλῆ πασά. Στό τέταρτο μέρος (σ. 209-218) ἐπιχειρεῖται γιά τό σύνολο των ὀχυρῶν μιᾶ συγκριτική ἀνάλυση μορφολογικῶν και χωροταξικῶν στοιχείων (δραστικῶν μετώπων, πυλών, προμαχῶνων, πυριτιδαποθηκῶν, τειχῶν κλπ.) και μιᾶ ἀποτίμηση πού ἀφορᾷ τή θέση τους στό γεωφυσικό ἀνάγλυφο, τή σχέση τους μέ τούς κατά τόπους οἰκισμούς και τόν τύπο ὀχυροῦ πού ἀντιπροσωπεύουν. Ἡ ἔκδοση συνοδεύεται ἀπό χάρτες, πρωτότυπη σχεδιαστική ἀποτύπωση και φωτογραφική τεκμηρίωση, πού τροφοδοτοῦν τόν ἀναγνώστη μέ πλούσιο πληροφοριακό ὕλικό και τόν κατατοπίζουν μέ πληρότητα γιά τήν ἀρχιτεκτονική των ὀχυρῶν, ἀλλά και τή σημερινή τους κατάσταση.

Ἡδη ὁ τίτλος τῆς μελέτης, ὅπου ὁ συγγραφέας κάνει λόγο γιὰ δίκτυο ὀχυρῶν, θέτει ἓνα ἐνδιαφέρον ζήτημα. Ὑπῆρξε πράγματι δίκτυο ὀχυρῶν, μέ τήν ἔννοια τῆς ἐνιαίας σύλληψης, τοῦ σχεδίου δημιουργίας; Ὑπῆρξε, ἔστω ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν ὀχυρῶν καί ἔνταξη τοῦ συνόλου τῶν οἰκοδομημάτων σέ μία κοινή στρατηγική ἀμυνας; Ἡ ἀπάντηση νομίζω ὅτι μάλλον θά πρέπει νά εἶναι ἀρνητική. Παρόλα αὐτά ὁμως ὁ ὅρος «δίκτυο» μπορεῖ νά καταστῆ λειτουργικός. Ἀνταποκρίνεται ἄλλωστε στήν πρώτη πρόσληψη πού ἀποκομίζει ὁποῖος παρατηρήσει ἓνα χάρητῆ τῆς Βορείου καί Νοτίου Ἡπείρου, ὅπου ἔχουν ἐπισημανθεῖ ὅσα ὀχυρά λειτουργήσαν τά χρόνια τοῦ Ἀλή πασᾶ (σ. 202-203).

Βεβαίως, ὅπως ἐπισημαίνει καί ὁ συγγραφέας σέ ταξινομήσεις τῶν ὀχυρῶν πού ἐπιχειρεῖ, οἱ συνθήκες κάθε ἐποχῆς, οἱ προτεραιότητες τοῦ Ἀλή πασᾶ καί τό διεθνές πολιτικο-στρατιωτικό περιβάλλον ἐπέβαλλαν τροποποιήσεις στό εἶδος τῶν ὀχυρῶν, στήν ὀχυρωματική τεχνική καί στόν προσανατολισμό τους στόν χρόνο. Ἔτσι, ἀντί ἐνός ἐνιαίου ὀχυρωματικοῦ δικτύου, θά μπορούσαν νά ἐντοπιστοῦν μάλλον συστάδες ὀχυρῶν πού εἶχαν ὅμοια χαρακτηριστικά καί λειτουργήσαν ὡς πραγματικά ἐπιμέρους δίκτυα, καθῶς συστάθηκαν γιά τόν ἴδιο σκοπό καί διατήρησαν τή μεταξύ τους ἐπικοινωνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τᾶ ὀχυρά πού δημιουργήθηκαν ἀπό τόν Ἀλή πασᾶ τήν περίοδο 1790-1792 γιά τήν κατάληψη τοῦ Σουλίου καί ἔπαιξαν τό ρόλο αὐτό ἢ τᾶ ὀχυρά πού δημιουργήθηκαν στήν ἠπειρωτική ἀκτογραμμή μετά τήν κατάληψη, τό 1798, τῆς διόδου ἐπικοινωνίας τῶν Χιμαριωτῶν μέ τή θάλασσα.

Τέσσερις διαδοχικοί γάρτες πού ἔχει καταρτίσει ὁ Γ. Σμύρης (σ. 59, 111, 163, 165) ἀποτυπώνουν ἀκριβῶς αὐτά τᾶ ἐπιμέρους «δίκτυα». Ἐκτός ἀπό τήν ομάδα ὀχυρῶν τῆς περιόδου 1790-1792 πού, ὅπως προαναφέρθηκε, «στεφανώνουν» τό Σούλι, μία

δεύτερη ομάδα ἐντοπίζεται τήν περίοδο 1793-1799. Εἶναι ἡ ἐποχή τῶν ἔντονων ἀναταράξεων καί ἀλλαγῶν πού πυροδότησε ἡ παρουσία τοῦ Ναπολέοντα καί ἡ πτώση τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας, καί ἄφησε ἔντονο τό στίγμα τῆς στά νησιά καί στίς ἀκτές πού βρέχει τό Ἰόνιο πέλαγος. Τᾶ ὀχυρά λοιπόν αὐτῆς τῆς περιόδου, κατά κύριο λόγο ὀχυρά βενετικά πού ἔχουν μέτωπο πρὸς τό Ἰόνιο, εἶναι κτισμένα σέ παράκτιες ἢ ἄλλες θέσεις καί «κοιτοῦν» πρὸς τόν ἀντίπαλο, πού εἶναι ἐγκατεστημένος ἢ ναυλοχεῖ στά Ἐπτάνησα. Τήν περίοδο 1800-1815 οἱ ὀχυρώσεις μεταφέρονται στό ἐσωτερικό τοῦ πασαλίκιου· πραγματοποιοῦνται ἔργα σέ πόλεις ὅπως τό Δέλβινο, ἡ Πρεμετή, τό Τεπελένι, τό Ἀργυρόκαστρο, τᾶ Ἰωάννινα, ἡ Πρέβεζα. Ἡ περίοδος ἀντιστοιχεῖ μέ τή φάση ἐδραίωσης καί αὔξησης τῆς δύναμης τοῦ Ἀλή πασᾶ, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀπόλυτος κυρίαρχος, ὀχυρώνει μέ κάστρα ἀστικά κέντρα τῆς περιοχῆς πού βρῖσκεται ὑπό τόν ἔλεγχό του. Τέλος, κατά τήν περίοδο 1815-1820 οὐσιαστικά ἔχουμε συνέχιση ἔργων πού εἶχαν μέ κάποιο τρόπο ξεκινήσει, ὅπως προσθήκες στίς ὀχυρώσεις παράκτιων πόλεων, γιά παράδειγμα τῆς Πρέβεζας, τῆς Πάργας ἢ τῶν ἐπίκαιρων θέσεων ἀπέναντι ἀπό τή Λευκάδα (Ἅγιος Γεώργιος, Τεκές, Περαιτά). Ὁ συγγραφέας τῆς μελέτης ὑποστηρίζει ὅτι τό δίκτυο ὀχυρώσεων τοῦ Ἀλή πασᾶ ἀναδείχτηκε ἰσχυρό καί ἀποτελεσματικό στά γεγονότα τῶν ἐτῶν 1820-1822, ὅταν ὀριστικοποιήθηκε ἡ ἔνοπλη σύγκρουση μέ τήν Ὑψηλή Πύλη (σ. 207). Παρόλα αὐτά ἡ ἐπιλογή τοῦ Ἀλή πασᾶ νά στηρίξει τή στρατηγική τοῦ ἀγώνα του στίς ὀχυρωμένες μεγάλες πόλεις, τήν ἀμυνα τῶν ὁποίων εἶχαν ἀναλάβει πρόσωπα τοῦ στενοῦ του οἰκογενειακοῦ κύκλου, ἀποδείχθηκε ἀναποτελεσματική. Ἡ ταχεία κατάρρευση τῆς ἀμυνας καί ἡ ἀμαχητῆ σχεδόν παράδοση ὅλων τῶν ὀχυρῶν μέσα σέ λίγους μῆνες καταδεικνύει τήν ἀδυναμία ἀξιοποίησης τῶν ὀχυρώσεων αὐτῶν σέ ἓνα περιβάλλον

πού μεταστράφηκε ταχέως καί προσχώρησε μέ εὐχέρεια στόν ἰσχυρότερο ἀντίπαλο.

Ἡ ὀχυρωματική ἐπομένως πολιτική τοῦ Ἀλή πασᾶ εἶχε πολλαπλές στοχεύσεις, πού καθορίζονταν ἀπό τήν πολιτική καί στρατιωτική συγκυρία καί τούς διευρυνόμενους συνεχῶς στόχους του. Ἀπό τή μία πλευρά, ἀπευθυνόταν στίς ἐκτός τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας δυνάμεις· στούς Βενετούς, καί στούς ἐπόμενους κυρίαρχους τῶν Ἑπτανήσων, Γάλλους, Ρώσους, Ἀγγλους, ἀπέναντι στίς ἐπιβουλές τῶν ὁποίων ἤθελε νά σταθεροποιήσει καί νά προστατεύσει τίς περιοχές κυριαρχίας του. Οἱ ἰσχυροί στόλοι τῶν Εὐρωπαίων πού ναυλοχοῦσαν στά νησιά εἶχαν ἔτσι νά ἀντιμετωπίσουν τό πάρισό τους, ἕνα δίκτυο ἰσχυρῶν καί ἐξοπλισμένων ὀχυρώσεων στίς ἠπειρωτικές ἀκτές. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό δίκτυο τῶν ὀχυρώσεων ἀπευθυνόταν στό ἐσωτερικό τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας· καταρχήν στόν Σουλτάνο καί στήν κεντρική ὀθωμανική διοίκηση, ἀπέναντι στούς ὁποίους πρόβαλε τήν εἰκόνα ἐνός πασᾶ ἰσχυροῦ, πού μερμνοῦσε νά διαφυλάξει τά σύνορά του –πού ἦταν καί σύνορα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας– μέ σύγχρονα καί καλά ἐξοπλισμένα κάστρα. Ἡ ἐπιβολή τῆς εὐταξίας καί ἀσφάλειας πού πρόβαλλε ὁ Ἀλή πασᾶς ἀνάμεσα στά ἐπιτεύγματα του γιά τίς περιοχές πού βρισκόταν ὑπό τόν ἔλεγχό του, μέ τίς ὀχυρώσεις ἐδραιωνόταν ἔτι περαιτέρω. Τά ὀχυρά ὁμως ἀπευθύνονταν καί στούς ἀνθρώπους πού ζοῦσαν ἐκεῖ. Καταρχήν ἄμεσα στούς Σουλιώτες, τούς Χιμαριώτες, τούς Τσάμηδες ἀγάδες στήν Παραμυθιά καί ἄλλους πολεμικούς πληθυσμούς πού ἔθεσαν σέ ἀμφισβήτηση τήν ἐξουσία του· ἐπίσης ὁμως καί σέ ὄλους τούς κατοίκους, μουσουλμάνους καί χριστιανούς, γιά τούς ὁποίους ἀποτελοῦσαν μία σταθερή ὑπόμνηση τῆς δυνάμει τοῦ Ἀλή. Βεβαίως ὁ Ἀλής ἦταν πασᾶς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί οἱ ὀχυρώσεις πού πραγματοποιοῦσε ἔπρεπε νά δείχνουν ὅτι

ἀφοροῦσαν ἐξωτερικούς ἀντιπάλους ἢ ἀπειθαρχούς ἀτακτους ἔνοπλους· ἀναμενόμενο ἦταν ἐπομένως, ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ Γ. Σμύρης (σ. 221-222), τό ἀνατολικό ὄριο τοῦ πασαλίκιου του νά μήν ὀχυρωθεῖ ποτέ ἐπιμελῶς.

Ὁ Ἀλή πασᾶς φαίνεται ὅτι ἐφάρμοσε στίς ὀχυρώσεις πρακτικές πού εἶχε ἀκολουθήσει καί σέ ἄλλες μορφές ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας του. Οἱ πρακτικές αὐτές συνδύαζαν τήν ἐφαρμογή παραδοσιακῶν, παλαιῶν μεθόδων καί συμπεριφορῶν, τή χρήση συγγενικῶν δικτύων, τήν ἐκμετάλλευση τῶν τοπικῶν ἰδιοτυπιῶν, καί τήν υἱοθέτηση ἐκφάνσεων τῆς νεωτερικότητας. Ὁ συμφορμῶς αὐτός φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε λειτουργικός στή διαχείριση τῶν πραγμάτων τοῦ πασαλίκιου, κατέστη ὁμως, σέ ἕνα βαθμό τουλάχιστον, αἴτιο τῆς κατοπινῆς σύγχυσης περὶ τόν Ἀλή πασᾶ. Ἔτσι τό εὖρος τῶν ἱστοριογραφικῶν προσεγγίσεων κινήθηκε ἀπό τήν περιγραφή του ὡς βάρβαρου ὀθωμανοῦ τύραννου μέχρι τήν πρόσληψή του ὡς πεφωτισμένου ἠγέτη, ἕνα εἶδος «μουσουλμάνου Βοναπάρτη» ἢ ἐκπροσώπου τοῦ διαφωτισμοῦ στήν Ἀνατολή. Ὁσον ἀφορᾶ στό θέμα τῶν ὀχυρώσεων, στά ἔργα πού διενεργήθηκαν ἐπὶ Ἀλή πασᾶ χρησιμοποιήθηκαν οἱ παραδοσιακές τεχνικές, ἢ συσσωρευμένη γνώση τῆς παραδοσιακῆς ὀχυρωματικῆς πρακτικῆς τῆς περιοχῆς, ἐκ παραλλήλου μέ τήν υἱοθέτηση τῶν σύγχρονων, μοντέρνων γιά τήν ἐποχή, εὐρωπαϊκῶν ἐπιτευγμάτων τῆς τεχνολογίας στήν οἰκοδόμηση τῶν ὀχυρῶν. Γιά τό σκοπό αὐτό μάλιστα προσέλαβε καί ἀκολούθησε τίς ὁδηγίες εὐρωπαίων τεχνικῶν, εἰδικῶν τοῦ πυροβολικοῦ καί τῆς ὀχυρωματικῆς, ὅπως ὁ Γάλλος Vaudoncourt ἢ ὁ Ἰταλός Don Santo di Monteleone πού, καθώς ἐπισημαίνει ὁ Γ. Σμύρης, πῆραν μέρος στά ἔργα ὀχύρωσης τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Πρέβεζας καί τῆς Ράπεζας (σημ. Ἀνθούσας), κοντά στήν Πάργα (σ. 96, 100, 156-157).

Ἡ ἀποτίμησις πού ἐπιχειρεῖ ὁ Γ. Σμύρης

σχετικά με την κατανομή των όχυρώσεων στο χώρο και τη σχέση τους με τους οικισμούς παρέχει στοιχεία για τις όχυρωματικές επιλογές του Άλη πασά και τις ανάγκες που καλούνταν να εξυπηρετήσουν. Η προμодότηση της όχυρωμένης πόλης σε σύγκριση με τον πύργο-όχυρο σημείο άμυνας είναι έμφανής. Παρόλο βέβαια που πρόκειται για άνισρα από απόψεως μεγέθους και σημασίας όχυρα, από τη σχετική καταμέτρηση προκύπτει ότι στο σύνολο των 31 όχυρών που έντοπιστήκαν, μόνον έξι (τό 20% περίπου) βρίσκονται σε θέσεις απομονωμένες, μακριά από οικισμένες περιοχές. Τά υπόλοιπα κτίσθηκαν μέσα ή κοντά σε μεγάλες για την έποχή πόλεις ή και σε μικρότερους επίκαιρους οικισμούς (σ. 217-218).

Η μελέτη του Γ. Σμύρη καλύπτει τό θέμα των όχυρώσεων στο πασαλίκι του Άλη πασά από την πλευρά της ιστορίας της αρχιτεκτονικής. Θά παρατηρούσαμε ότι ή ανάγκη διαδοχικών ταξινόμήσεων των όχυρών με βάση τό χρόνο κατασκευής, τόν τόπο και τη θέση στόν χώρο, ή την όχυρωματική τεχνική που ακολουθήθηκε δημιουργεί κάποτε ασάφεια. Έπίσης ό συγγραφέας φαίνεται να νίοθετεί σε άρκετές περιπτώσεις έννοιες και απόψεις άμφισβητήσιμες, που άν μή τί άλλο παραμένουν άνοιχτές στην ιστορική έρευνα, όπως για παράδειγμα ή αναφορά στην ύπαρξη τάξης φεουδαρχών στην Ήπειρο και ή σύνδεσή της με τά πασαλίκια (σ. 39-40), ή θέση ότι ό Άλη πασάς στηρίχθηκε στό έλληνικό στοιχείο ή ότι κατήργησε τά τιμάρια (σ. 45) είτε ή άποψη ότι τό Σούλι αποτέλεσε αυτόνομη προνομούχα πολιτεία με δικούς της νόμους και στρατό, και κατοίκους άπαλλαγμένους από την τουρκική δουλεία (σ. 60-61).

Σύν τοις άλλοις όμως ή διεξοδική και τεκμηριωμένη αυτή έργασία δίνει έρεθίσματα για περαιτέρω σκέψεις και έρωτήματα. Άποτελεί, για παράδειγμα, ή δημιουργία δικτύου όχυρώσεων ίδιου τύπου άπό πασά των δυνατοτήτων και της ισχύος του

Άλη ή συνιστούσε συνήθη πρακτική στό πλαίσιο της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας; Η έπιλογή των θέσεων που θά όχυρωθούν και τό είδος της έκάστοτε όχύρωσης αποτελούσε άποκλειστική έπιλογή της κεντρικής διοίκησης; Σε ποιό βαθμό οι κατά τόπους πασάδες είχαν τη δυνατότητα να άποφασίσουν και να έκτελέσουν όχυρωματικά έργα δικής τους έπιλογής; Η ιστορική διερεύνηση της πολιτικής της όθωμανικής διοίκησης σε σχέση με την κατασκευή, τη συντήρηση και τόν έξοπλισμό των κάστρων και των μεμονωμένων όχυρών που λειτουργήσαν στόν έλληνικό χώρο θά αναδείκνυε την κεντρική πολιτική πάνω σε αυτό τό θέμα, αλλά και τό ρόλο των τοπικών όθωμανών άξιωματούχων.

Παραμένον έπίσης προς έξέταση ζητήματα που άπτονται της όργάνωσης και των συνθηκών έργασίας, των προσώπων που δούλεψαν και της άμοιβής τους, της προμήθειας των πρώτων ύλών και των άναγκαίων εργαλείων. Δεδομένου ότι άποτέλεσαν για την έποχή τους μεγάλα και περιπλοκα έργα, ή έκτέλεσή τους άπαιτούσε την κινητοποίηση άνθρώπινου δυναμικού, οικονομικών πόρων και τεχνογνωσίας. Άπό τεκμήρια της έποχής, που άφορούν κυρίως τά έργα της Περέβεζας, φαίνεται ότι ό Άλη πασάς στηρίχθηκε στην ύποχρεωτική έργασία κατοίκων χριστιανικών κοινοτήτων, οι όποιες έκτείνονταν σε ένα ευρύτατο τόξο που περιλαμβάνει τη σημερινή νότιο Άλβανία, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Δυτική Μακεδονία και τη Δυτική Στερεά Έλλάδα, άπ' όπου οι τοπικές κοινότητες ύποχρώθηκαν να άνευρίσκουν και να παρέχουν εργάτες. Αυτοί εργάζονταν με μικρή άμοιβή, καταβαλλόμενη ένδεχομένως άπό τίς κοινοτικές άρχές, που κατόπιν αφαιρούσαν τά σχετικά ποσά άπό τη συνολική φορολογική όφελή του τόπου προς τόν Άλη πασά.

Παράλληλα, στά όχυρωματικά έργα εργάστηκαν ντόπιοι τεχνίτες οικοδόμοι, μά-

Ἡ θεσμική συγκρότηση τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης

στορες ὀνομαστοί στήν ἐποχή τους, μέ τά δικά τους συνεργεῖα, πού ἔχαιραν προνομίων καί πληρώνονταν ξεχωριστά μέ εἰδικές ἀμοιβές. Ἐργάστηκαν ἐπίσης ξένοι μηχανικοί, ἐνῶ ἐνεπλάκησαν σέ διάφορες θέσεις πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Ἀλή πασᾶ, ἐπιστάτες τῶν ἐργασιῶν, καθώς καί χριστιανοί κοινοτικοί ἄρχοντες καί ἔμποροι. Ἡ ἀνίχνευση πληροφοριῶν γιά ὅλον αὐτό τόν κόσμο πού μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο

τρόπο συνέβαλε στίς ἐργασίες κατασκευῆς τῶν ὀχυρῶν, ἐκτός ἀπό τό προφίλ τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων, θά ἀναδείξει ἐνδιαφέρουσες παραμέτρους τοῦ τρόπου ἄσκησης τῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Ἀλή πασά καί γενικότερα τῶν μηχανισμῶν λειτουργίας τῆς οἰκονομίας καί τῆς διοίκησης στίς ὑπό ὀθωμανική κυριαρχία περιοχές.

Δημήτρης Δημητρόπουλος